

Polska bieda

w świetle

**Europejskiego Roku
Walki z Ubóstwem
i Wykluczeniem Społecznym**

pod redakcją naukową Hieronima E. Kubiaka

Kraków 2012

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzje: prof. zw. dr hab. Grzegorz Babiński, Uniwersytet Jagielloński
prof. zw. dr hab. Krystyna Slany, Uniwersytet Jagielloński

Projekt okładki: Oleg Aleksejczuk

Tłumaczenie na język angielski: Grzegorz Bełza

Indeksy: Hieronim Kubiak, Halina Baszak-Jaroń, Oleg Aleksejczuk

Adiustacja: Halina Baszak-Jaroń

ISBN 978-83-7571-158-5

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2012

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających
i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca:

Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM,
Kraków 2012

Sprzedaż prowadzi:

Księgarnia „U Frycza”

Kampus Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków

tel./faks: (12) 252 45 93

e-mail: ksiegarnia@kte.pl

Skład: Oleg Aleksejczuk

Druk i oprawa: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o.

Wojciech Olejniczak

Zasięg ubóstwa w Polsce na tle Europy
w kontekście strategii „Europa 2020”
i Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem
i Wykluczeniem Społecznym

Strategia „Europa 2020”

O wadze problemu walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym świadczy ogłoszenie roku 2010”Europejskim rokiem walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym”¹. Jednocześnie w marcu 2010 roku przyjęto nową europejską strategię rozwojową „Europa 2020”². Zastąpiła ona Strategię Lizbońską³, dokument przyjęty na szczycie UE w Lizbonie w 2000 roku, który zakładał realizację celów rozwojowych do 2010 roku.

Strategia „Europa 2020” obejmuje trzy wzajemnie powiązane priorytety. Po pierwsze, **rozwój inteligentny**, rozumiany jako rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji. Po drugie, **rozwój zrównoważony**, rozumiany jako wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej. Po trzecie, **rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu**, rozumiany jako wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającego spójność społeczną i terytorialną.

Strategia „Europa 2020” zawiera także pięć nadrzędnych celów, które powinny zostać zrealizowane do roku 2020. Po pierwsze, wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–64 lat ma wynosić 75%. Po drugie, na inwestycje w badania i rozwój UE chciałaby przeznaczać 3% PKB. Po trzecie, mają zostać

---

¹ <http://www.2010againstopoverty.eu> (29.04.2011).

² *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf (29.04.2011).

³ *Presidency Conclusions. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000*, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm (29.04.2011).

osiągnięte cele „20/20/20”⁴ w zakresie klimatu i energii. Po czwarte, liczbę osób przedwcześnie kończących naukę szkolną UE chce ograniczyć do 10%, a co najmniej 40% osób z młodego pokolenia ma zdobywać wyższe wykształcenie. Po piąte, **liczba osób zagrożonych ubóstwem ma zostać zmniejszona o 20 milionów.**

Ostatni cel bezpośrednio odnosi się do konieczności zmniejszenia liczby osób zagrożonych ubóstwem. W Strategii Lizbońskiej z 2000 roku próżno szukać celów bezpośrednio odnoszących się do redukcji wskaźników ubóstwa. Pierwotnymi celami Strategii Lizbońskiej był: wzrost nakładów na badania i rozwój do 3% PKB, redukcja biurokratycznych regulacji i wspieranie przedsiębiorczości, wzrost zatrudnienia do 70% dla mężczyzn i 60% dla kobiet. Zestawiając ze sobą celę Strategii Lizbońskiej i Strategii „Europa 2020” możemy mówić o dowartościowaniu walki z ubóstwem, która staje się celem samym w sobie. Strategia „Europa 2020” precyzuje ten cel jako ograniczenie liczby Europejczyków żyjących poniżej krajowej granicy ubóstwa o 25%, co wymaga wydobycia z ubóstwa 20 mln Europejczyków. Za krajową granicę ubóstwa przyjęto próg 60% krajowej mediany rozporządzalnego dochodu w każdym państwie członkowskim.

Koszty ubóstwa

Dlaczego Unia Europejska chce podjąć radykalną walkę ubóstwem? Możemy udzielić na to pytanie dwóch odpowiedzi. Socjaldemokraci wskazują integralnie pojmowane prawa obywatelskie i ludzkie. Dominujący dzisiaj paradygmat liberalny domaga się jednak rachunku ekonomicznego, dowodzącego opłacalności walki z ubóstwem. Trzeba w tym miejscu wskazać na koszty społeczno-ekonomiczne wykluczenia i ubóstwa. Można wymienić sześć grup kosztów, jakie ponosi społeczeństwo akceptując biedę i wykluczenie społeczne. Po pierwsze, wydatki na transfery socjalne do osób ubogich i wykluczonych. Po drugie, koszty walki z przestępczością w związku z kryminalizacją ubóstwa. Po trzecie, zwiększone koszty opieki zdrowotnej w związku z tym, że osoby ubogie i wykluczone żyją w warunkach niesprzyjających zdrowiu. Po czwarte, koszty utraconych możliwości ze względu na brak uczestnictwa w rozwoju społecznym i gospodarczym osób wykluczonych i ubogich. Po piąte, koszty wynikające z międzypokoleniowej transmisji ubóstwa i wykluczenia. Po szó-

⁴ Cel 20/20/20 polega na ograniczeniu do 2020 roku całkowitej emisji gazów cieplarnianych w UE o co najmniej 20% w stosunku do 1990 roku, a także na zwiększeniu udziału odnawialnych źródeł energii w bilansie energetycznym o 20% do 2020 roku.

ste, ograniczenie popytu wewnętrznego ze względu na brak środków u osób ubogich i wykluczonych⁵.

Trzy miary zasięgu ubóstwa w Polsce

Mówiąc o ubóstwie w Polsce należy odwołać się do metodologii stosowanej przez Główny Urząd Statystyczny. GUS stosuje do pomiaru ubóstwa trzy zasadnicze miary. **Relatywna granica ubóstwa** – czyli granica wyznaczana przez 50% miesięcznych wydatków ogółu gospodarstw domowych. **Ustawowa granica ubóstwa** – granica, poniżej której zejście uprawnia do ubiegania się świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej. **Granica minimum egzystencji (skrajnego ubóstwa)** – zejście poniżej tej granicy prowadzi do biologicznego wyniszczenia człowieka, kwota minimum egzystencji jest ustalana przez Instytut Pracy i Polityki Społecznej według wartości koszyka dóbr niezbędnych do przetrwania biologicznego.

Jak pokazują dane GUS, w Polsce zagrożenie ubóstwem zmniejsza się od czasu wstąpienia naszego kraju do UE. W 2004 roku, gdy Polska wstępowała do UE poniżej relatywnej granicy ubóstwa żyło 20,3% polskich gospodarstw domowych. Poniżej ustawowej granicy ubóstwa 19,2%. Poniżej granicy minimum egzystencji 11,8%⁶. W 2009 roku poniżej relatywnej granicy ubóstwa żyło 17,3% gospodarstw domowych. Poniżej granicy ustawowej 8,3%. Poniżej granicy minimum egzystencji 5,7%. Tendencja spadkowa jest wyraźna, szczególnie jeśli chodzi o odsetek osób żyjących w skrajnej nędzy.

Spektakularny spadek odnotowano również w odniesieniu do osób żyjących poniżej ustawowego progu ubóstwa. Mamy tutaj jednak do czynienia ze statystycznym przekłamaniem, będącym odzwierciedleniem polityki ostatnich rządów. Ostatni raz progi dochodowe uprawniające do otrzymywania świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej były waloryzowane w roku 2006. Nic więc dziwnego, że liczba gospodarstw znajdujących się poniżej ustawowej granicy ubóstwa się zmniejszała. Linia wyznaczająca tę granicę pozostawała bowiem niezmienna. Natomiast płace i koszty życia rosły. Prawdziwości tej tezy dowodzi zestawienie liczby osób żyjących poniżej relatywnej granicy ubóstwa z liczbą osób żyjących poniżej ustawowej granicy ubóstwa. W 2005 roku odsetki gospodarstw domowych znajdujących się poniżej progu ustawowego i poniżej progu relatywnego były równe (18,1%). Od tego czasu spadek

⁵ R. Bakalarczyk, *Bieda i wykluczenie społeczne. Raport Fundacji Amicus Europae*, Warszawa 2011, s. 15.

⁶ GUS, *Zasięg ubóstwa materialnego w 2005*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_zasieg_ubostwa_2005.pdf (29.04.2011).

liczby gospodarstw poniżej progu ustawowego był nieporównanie bardziej dynamiczny od spadku liczby gospodarstw żyjących poniżej relatywnego progu ubóstwa.

Z pewnością zasięg biedy w Polsce zmalał, ale nadal stanowi ważny problem społeczny. W Polsce nadal 2 mln ludzi żyje w warunkach pozwalających zaspokoić tylko najbardziej elementarne potrzeby, a 5 mln żyje w bardzo trudnych warunkach życiowych. Elżbieta Tarkowska zauważa, że rodzaj biedy i bezrobocia, który pozostał, bieda głęboka i przedłużająca się oraz długookresowe bezrobocie „jest nie tylko najbardziej dotkliwy dla ludzi, których dotyczy, ale i proces wychodzenia z tych niekorzystnych sytuacji jest najtrudniejszy”⁷.

Polskie ubóstwo na tle Europy

Metodologia przyjęta przez Eurostat (Urząd Statystyczny Unii Europejskiej) różni się od tej stosowanej przez GUS; za zagrożone ubóstwem uważa się osoby żyjące w gospodarstwach domowych, których dochód do dyspozycji jest niższy od granicy ubóstwa ustalonej na poziomie 60% mediany dochodu w danym kraju. Przyjęto zatem relatywne podejście do pomiaru ubóstwa, przy czym posłużono się innym sposobem wyliczania progu ubóstwa relatywnego.

Według wyniku najnowszego Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia (EU-SILC) z roku 2008 wynika, że w sferze ubóstwa relatywnego żył w tym czasie co szósty obywatel Unii Europejskiej – 17% osób. Najniższy wskaźnik ubóstwa relatywnego zanotowano w Czechach – od 9%, następnie 11% w Słowacji i Holandii. Najwięcej osób poniżej granicy ubóstwa relatywnego żyło w Rumunii (23%) i na Łotwie (26%). W Polsce wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym był taki, jak średnia dla 27 krajów Unii i wyniósł 17%. Trzeba jednak podkreślić, że inne kraje regionu były w stanie przeprowadzić społeczno-gospodarczą transformację ponosząc znacznie mniejsze koszty społeczne. Stopa zagrożenia ubóstwem relatywnym jest zdecydowanie niższa w Czechach, na Słowacji, na Węgrzech i Słowenii. Polskę w tej niechlubnej statystyce wyprzedzają republiki nadbałtyckie, Bułgaria i Rumunia, a z państw UE-15 (tzw. starej Unii): Portugalia, Włochy, Wielka Brytania, Hiszpania i Grecja⁸. Trzeba jednak pamiętać, że osoby znajdujące się poniżej polskiej li-

⁷ E. Tarkowska, *Ubóstwo dzieci Polsce*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce. Polski Raport Social Watch 2010*, red. R. Szarfenberg, Warszawa 2011, s. 58.

⁸ GUS, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia – EU-SILC 2008*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/PUBL_wz_Ubostwo_w_PL_na_tle_UE_EU-SILC_2008.pdf (29.04.2011).

nii ubóstwa relatywnego dysponują znacznie niższym dochodem niż osoby ubogie w Wielkiej Brytanii. Próg ubóstwa w Polsce jest trzy razy niższy niż w Wielkiej Brytanii i jednocześnie dwa razy wyższy, niż w Rumunii.

Jest to szczególnie widoczne, jeśli przeanalizujemy wskaźnik deprivacji materialnej gospodarstw domowych⁹. W roku 2008 17% mieszkańców Unii Europejskiej dotkniętych było deprivacją materialną. W Polsce – przynajmniej 3 z 9 uwzględnionych potrzeb – nie mogło w tym czasie zaspokoić 32% osób, czyli prawie dwukrotnie więcej niż średnio w Unii Europejskiej. Najwyższą wartość wskaźnik deprivacji materialnej osiągnął w Rumunii i Bułgarii (50–51%) oraz na Łotwie i na Węgrzech (35–37%), natomiast najniższą – w Luksemburgu, Holandii i Szwecji (4–5%). Badania EU-SILC pokazują, że na opłacenie tygodniowego wyjazdu wakacyjnego nie mogło sobie pozwolić 63% Polaków (w Unii – 37% osób), na zjedzenie co drugi dzień pełnowartościowego posiłku (z mięsem, rybą) nie było stać co piątego Polaka (w Unii – co 11 osobę). Co piątemu mieszkańcowi Polski nie wystarczało pieniędzy na ogrzewanie mieszkania (co 10 mieszkańcowi Unii)¹⁰.

Polskie społeczeństwo cechuje przy tym wysoki stopień rozwarstwienia społecznego. Według danych OECD z połowy pierwszej dekady XXI wieku Polskę cechuje najwyższy stopień rozwarstwienia społecznego ze wszystkich państw członkowskich tej organizacji należących jednocześnie do UE. Wiek-

⁹ O deprivacji materialnej mówimy, jeśli spełnionych jest co najmniej 3 z 9 symptomów ubóstwa:

1. Deklaracja braku środków finansowych na opłacenie tygodniowego wyjazdu rodziny na wypoczynek raz w roku.
2. Deklaracja braku możliwości ze względów finansowych jedzenia mięsa, ryb (wegetariańskiego odpowiednika) co drugi dzień.
3. Deklaracja braku możliwości ze względu na trudności finansowe ogrzewania mieszkania odpowiednio do potrzeb.
4. Brak możliwości pokrycia niespodziewanego wydatku (w wysokości odpowiadającej miesięcznej wartości przyjętej w danym kraju granicy ubóstwa relatywnego, w roku poprzedzającym badanie).
5. Zaległości w terminowych opłatach związanych z mieszkaniem, spłatach rat i kredytów.
6. Brak w gospodarstwie domowym ze względów finansowych telewizora kolorowego.
7. Brak w gospodarstwie domowym ze względów finansowych samochodu.
8. Brak w gospodarstwie domowym ze względów finansowych pralki.
9. Brak w gospodarstwie domowym ze względów finansowych telefonu (stacjonarnego lub komórkowego).

¹⁰ GUS, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej...*

sze rozwarstwienie zanotowano tylko w USA, Meksyku, Korei i Turcji. Stopień rozwarstwienia społecznego w Polsce jest dwa razy większy niż w Danii, czy Szwecji. Jest również wyraźnie większy niż w Czechach czy na Węgrzech¹¹. Do mierzenia nierówności o charakterze dochodowym badacze najczęściej posługują się współczynnikiem Giniego. Współczynnik Giniego dla Polski wynosił w 2009 roku 31,4 i plasował nasz kraj powyżej unijnej średniej. Najmniej nierównym społeczeństwem według tej miary było społeczeństwo słoweńskie, od którego polskie społeczeństwo dzieliło 10 jednostek współczynnika. W całej UE było 18 krajów o niższym niż polski poziom nierówności. Najwyższy poziom nierówności mierzonych współczynnikiem Giniego odnotowano na Łotwie. Był on o sześć jednostek współczynnika wyższy od odnotowanego w Polsce¹².

Niepokoici także malejący w Polsce poziom międzypokoleniowej mobilności. Zdaniem Ryszarda Szarfenberga wskazywać mogą na to wyniki międzynarodowych badań umiejętności piętnastolatków PISA. Porównując badania z roku 2003 i 2009 doszedł on do wniosku, że rośnie korelacja między wykształceniem rodziców a umiejętnościami ich dzieci. Świadczy to o malejącym potencjale egalitaryzującym polskiej szkoły¹³. Choć trzeba też zauważyć, że Piotr Pacewicz w swojej analizie wyników badań PISA na łamach „Gazety Wyborczej” wskazał, że egalitaryzujący potencjał polskiej szkoły jest jej atutem w zestawieniu ze szkołami w Czechach¹⁴.

Społeczne zróżnicowanie ubóstwa w Polsce i Europie

W Unii Europejskiej relatywnie częściej ubóstwem zagrożone są dzieci (poniżej 16 roku życia) oraz osoby starsze (powyżej 65 roku życia). W skali całej UE minimalnie większy zasięg ma ubóstwo wśród dzieci. W sferze ubóstwa relatywnego żyło w Unii Europejskiej co piąte dziecko (20%). Stosunkowo najmniej dzieci żyło w ubóstwie w Danii (9%), w Finlandii oraz w Słowenii (12%). W sferze ubóstwa relatywnego najwięcej dzieci żyje w Rumunii (33%), w Bułgarii (26%) oraz we Włoszech i na Łotwie (po 25%). W Polsce poniżej granicy ubóstwa relatywnego żyło 22% dzieci. Stosunkowo najczęściej w sferze

¹¹ *Praca Polska 2010*. Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 2010, s. 46.

¹² R. Szarfenberg, *Ubóstwo, wykluczenie, nierówność, dyskryminacja – problemy wymagające rozwiązań*, s. 19, <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/SWdodatek.pdf> (29.04.2011).

¹³ *Ibidem*, s. 20.

¹⁴ P. Pacewicz, *Równe jest lepsze*, „Gazeta Wyborcza”, 2.04.2011.

rze ubóstwa znajdowały się dzieci z rodzin wielodzietnych i niepełnych¹⁵. Konstatację, że ubóstwo dzieci jest jednym z największych polskich problemów społecznych potwierdza raport Komisji Europejskiej z 2008 roku¹⁶.

Wśród osób powyżej 65 roku życia w UE w sferze ubóstwa żyło 19%. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym dla tej grupy osób był najniższy na Węgrzech (4%) i w Luksemburgu (5%). Najwyższy zaś na Łotwie (51%), na Cyprze (49%) oraz w Estonii (39%). W Polsce, w tej grupie dochody poniżej granicy ubóstwa miało 12% osób. Trzeba zauważyć, że jest to jeden z najniższych wskaźników w UE dla tej grupy wiekowej. Chociaż z drugiej strony trudno nie wspomnieć, że w ciągu jednego roku liczba osób starszych zagrożonych ubóstwem zwiększyła się w Polsce o 4 pkt procentowe¹⁷. Stosunkowo dobra sytuacja materialna osób starszych spowodowana jest relatywnie wysoką stopą zastąpienia, jaka cechuje świadczenia emerytalne otrzymywane przez dzisiejszych emerytów. Eksperti nie mają wątpliwości, że w wyniku reformy systemu emerytalnego z roku 1999 i wprowadzenia filara kapitałowego stopa zastąpienia zmaleje w sposób radykalny. Można przewidywać, że w przeciągu najbliższych dekad liczba osób powyżej 65 roku życia żyjących poniżej granicy ubóstwa relatywnego będzie w Polsce radykalnie się zwiększać.

Polska należy do grupy państw, w której dzieci są uboższe niż osoby starsze. Jednocześnie nasz kraj należy do społeczeństw o wyższym niż średnie ubóstwie dzieci i niższym niż średnie ubóstwie seniorów. Wysoki wskaźnik juvenalizacji biedy musi niepokoić. Po pierwsze dlatego, że z pewnością mamy do czynienia z biedą niezawinioną, co zmuszeni są przyznać także zwolennicy podejścia, że biedni ponoszą współwinę za swoją sytuację materialną.

Zwraca uwagę fakt rozprzestrzeniania się w Polsce zjawiska „pracujących biednych”, którzy chociaż posiadają pracę nie są w stanie zaspokoić swoich potrzeb materialnych. Jak pisze Ryszard Szarfenberg: „Nawet praca w pełnym wymiarze czasu nie chroni przed ubóstwem relatywnym wszystkich pracowników. W Polsce ponad 10% pracujących w pełnym wymiarze czasu pracy to osoby ubogie. Mamy pod tym względem sytuację gorszą niż wiele innych krajów w UE. Praca chroni przed ubóstwem, jeżeli realne wynagrodzenie wystarcza na zaspokojenie potrzeb wszystkich członków gospodarstwa domowego. Głównym problemem jest więc płaca zbyt niska w stosunku do tych potrzeb”¹⁸. O ile w przypadku pracujących w pełnym czasie pracy, współczynnik osób

¹⁵ GUS, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej...*

¹⁶ *Child Poverty and Well-being in the EU: Current Status and Way Forward*, European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Luxembourg 2008.

¹⁷ GUS, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej...*

¹⁸ R. Szarfenberg, *Ubóstwo, wykluczenie, nierówność, dyskryminacja...*

żyjących w ubóstwie wynosi 10%, to w przypadku osób pracującym w niepełnym wymiarze czasowym rośnie już do 19%. Trzeba zauważyć, że wyższy współczynnik występowania „pracujących biednych” zatrudnionych w pełnym wymiarze godzin odnotowano tylko w Grecji (12%) i Rumunii (14%). Na przeciwległym biegunie znajdują się Czechy (3%). Według danych GUS poniżej granicy ubóstwa relatywnego znajduje się 12% gospodarstw domowych, w których główny strumień dochodów pochodził z pracy na stanowiskach robotniczych¹⁹. Także wykształcenie wyższe nie zawsze chroni przed biedą. W Polsce w grupie osób w wieku 25–49 lat posiadających wykształcenie wyższe na depryzację materialną cierpi 3,6%. Wyższy współczynnik notują tylko: Litwa, Rumunia, Węgry, Łotwa i Bułgaria.

Zjawisko „biednych pracujących” w Polsce łączy się ze zjawiskiem prekariatu, rozumianego jako „o stan braku pewności, stałości i stabilności, to chroniczna niemożliwość przewidzenia przyszłości i nieustanny lęk, że przyniesie ona tylko pogorszenie obecnej sytuacji”²⁰. W 2009 roku Polska wyprzedziła Hiszpanię pod względem odsetka umów na czas określony i stała się pod tym względem liderem w Europie. 27% umów o pracę w Polsce zawartych jest na czas określony. Średnia dla wszystkich państw UE jest prawie o połowę niższa i wynosi 14%²¹. Ponadto w Polsce minimalne wynagrodzenie znajduje się na jednym z najniższych poziomów w UE. Niższa stawka minimalnego wynagrodzenia obowiązuje tylko w Bułgarii, w Rumunii i na Litwie²². Według badań CBOS do kategorii „biednych pracujących” zaliczyć należy w Polsce 2,1 mln osób, czyli 6,6% populacji. Największą grupę biednych ubogich stanowią robotnicy oraz osoby z wykształceniem zawodowym lub średnim. 59% „biednych pracujących” zatrudnionych jest w sektorze prywatnym. Większość z nich doświadczyła bezrobocia²³.

W prawie całej UE ubóstwem szczególnie dotknięte są kobiety. Wyjątek od tej reguły stanowią Węgry. W Polsce poziom ubóstwa kobiet jest wyższy niż mężczyźn. Stopa ubóstwa relatywnego kobiet w Polsce jest nieco wyższa niż średnia unijna. Sama różnica między ubóstwem kobiet a mężczyźn jest, jak na warunki UE, relatywnie niewielka. „Hipoteza o feminizacji ubóstwa mówi, że kobiety są bardziej zagrożone ubóstwem niż mężczyźni. Uprawdopodobnia tę hipotezę to, że większość niepełnych rodzin stanowią kobiety z dziećmi,

¹⁹ GUS, *Ubóstwo w Polsce. Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_ubostwo_w_polsce-broszura.pdf (29.04.2011).

²⁰ J. Sowa, *Prekariat – globalny proletariat w epoce pracy niematerialnej*, [w:] *Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Łódź 2010.

²¹ *Praca Polska 2010...*, s. 19.

²² *Ibidem*, s. 22.

²³ CBOS, *Pracujący biedni*, BS/182/2008.

a większość osób w starszych grupach wiekowych to kobiety. Jeżeli członkowie rodzin niepełnych i osoby starsze są bardziej zagrożone ubóstwem ze względu na mniejsze możliwości pracy, to dotyczyć będzie to w większym stopniu kobiet. Większe narażenie kobiet na gorszą sytuację materialną w Polsce spowodowane może być również tym, że system świadczeń rodzinnych i opiekuńczych zapewnia gorszej jakości świadczenia w porównaniu z tym, na co mogą liczyć zatrudnieni z ubezpieczenia społecznego²⁴ – pisze Ryszard Szarfenberg. Zdaniem Ewy Charkiewicz na związek między płcią i odpowiedzialnością za opiekę a ubóstwem wskazują dane z badań GUS o beneficjentach i beneficjentkach pomocy społecznej²⁵. W 2008 r. w łącznej liczbie 1120 tys. gospodarstw, beneficjentów pomocy społecznej, w blisko 70% z nich głową gospodarstwa domowego była kobieta. Jak wyjaśniają autorki i autorzy raportu, kobiety są rejestrowane jako głowy gospodarstw domowych, ponieważ to one zgłaszają się po pomoc. Największą grupę stanowią kobiety w wieku 18–44 lata, przede wszystkim matki dzieci w wieku szkolnym²⁶.

Niezależnie od tego, którą z GUS-owskich miar ubóstwa przyjmiemy w Polsce najbardziej zagrożone ubóstwem są gospodarstwa domowe osób bezrobotnych. 39,3% znajduje się poniżej relatywnej granicy ubóstwa. Na drugim miejscu plasują się rodziny rolnicze. 28,5% rolniczych gospodarstw domowych sytuuje się poniżej relatywnej granicy ubóstwa. Niewiele lepiej z powodu zagrożenia ubóstwem wygląda sytuacja rencistów (27,7%). 16,5% rodzin pracowniczych znajduje się poniżej relatywnego progu ubóstwa. Potwierdzają się wyniki badań Eurostatu dotyczące relatywnie dobrej sytuacji materialnej osób starszych powyżej 65 roku życia. Poniżej granicy ubóstwa znajduje się 13% gospodarstw domowych emerytów. W najlepszej sytuacji materialnej znajdują się gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek. Poniżej granicy ubóstwa relatywnego znajduje się 8,2% takich gospodarstw²⁷.

Grupą w dużym stopniu zagrożoną ubóstwem są rodziny wielodzietne. Już od liczby dzieci większej niż dwa, odsetek rodzin ubogich przewyższa średnią dla całego społeczeństwa. Jeśli weźmiemy pod uwagę rodziny mające na utrzymaniu czwórkę i więcej dzieci, to okaże się, że blisko połowa (49,2%) takich rodzin żyła poniżej relatywnego progu ubóstwa i aż 21,3% żyła w sferze skrajnej biedy (poniżej minimum egzystencji). Co ciekawe w przypadku rodziców

²⁴ R. Szarfenberg, *Ubóstwo, wykluczenie, nierówność, dyskryminacja...*

²⁵ E. Charkiewicz, *Kobiety i wykluczenie społeczne – widzialna ręka neoliberalnego państwa*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce. Polski Raport Social Watch 2010*, red. R. Szarfenberg, Warszawa 2011, s. 65.

²⁶ GUS, *Popyt na pracę w 2009*.

²⁷ GUS, *Ubóstwo w Polsce. Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku*.

samotnie wychowujących dzieci zagrożenie ubóstwem (niezależnie od miary) jest niemal równe średniemu zagrożeniu dla całego społeczeństwa²⁸.

Zagrożenie ubóstwem jest również znacznie większe w gospodarstwach domowych z osobami niepełnosprawnymi. W gospodarstwach, w których znajdowało się co najmniej jedno dziecko niepełnosprawne do 16 roku życia ubóstwem skrajnym zagrożone było ok. 12% osób²⁹.

Poniżej granicy ubóstwa w Polsce relatywnie najczęściej żyją rodziny mieszkające na wsi i w małych miasteczkach. W przypadku wsi poniżej relatywnej granicy ubóstwa znajduje się 26,1% gospodarstw domowych. Najwyższy współczynnik ubóstwa na wsi zanotowano wśród osób nie posiadających własnego gospodarstwa rolnego i utrzymujących się z renty lub świadczeń społecznych innych niż emerytura i renta. W miastach poniżej 20 tys. jest to 17,6%. W miastach ogółem odsetek ten wynosi 11,8% gospodarstw domowych.

Przeciwdziałanie ubóstwu

Wszystkie państwa Unii Europejskiej prowadzą aktywną politykę walki z ubóstwem. Różni je jednak między innymi skala podejmowanych działań. Przeciętnie w krajach UE wydatki na zabezpieczenie społeczne wynoszą 26,2%; natomiast w Polsce – 18,1%. Ta statystyka podważa popularny w mediach pogląd, głoszony również przez niektórych ekspertów, jakoby wydatki na zabezpieczenie społeczne w Polsce były wysokie. Przeciwnie, są one znacznie niższe od unijnej średniej. Mniejszy udział w PKB na zabezpieczenie społeczne odnotowano na Słowacji (16%), w Bułgarii (15,1%), na Litwie (14,3%), w Rumunii (12,8%), Estonii (12,5%) i Łotwie (11%). Większość z tych państw zajmuje czołowe miejsca w statystykach dotyczących rozmiarów biedy. Największy udział wydatków na zabezpieczenie społeczne w PKB odnotowały następujące państwa: Francja (30,5%), Szwecja (29,7%), Belgia (29,5%)³⁰. Powyższa statystyka pokazuje, że nie jest zasadne szukanie oszczędności budżetowych w pierwszej kolejności w środkach przeznaczanych na zabezpieczenie społeczne. Warto natomiast zwrócić uwagę na typową dla Polski dysproporcję w nakładach na świadczenia pieniężne a nakładami na usługi publiczne. Udział wydatków na usługi publiczne okazał się jednym z najniższych w krajach OECD³¹.

---

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ R. Bakalarczyk, *Bieda i wykluczenie społeczne...*, s. 26.

³¹ *Ibidem*, s. 27.

Wydatki na zabezpieczenie społeczne w wymierny sposób zmniejszają skalę ubóstwa w UE. Gdybyśmy dokonali zabiegu odjęcia od dochodów gospodarstw domowych wszystkich świadczeń z wyjątkiem tych związanych z wiekiem (głównie emerytur), to wskaźnik zagrożenia ubóstwem (przy przyjęciu progu ubóstwa 60% mediany dochodów do dyspozycji, czyli według metodologii Eurostatu), wzrósłby w UE z 17% do 25%. Podobny wzrost, z 17% do 22%, dotyczyłby Polski. Brak dochodów z transferów społecznych radykalnie zwiększyłby zasięg ubóstwa w Polsce. W przypadku osób do 18 roku życia zasięg ubóstwa wzrósłby w UE z 20% do 33% i z 22% do 33% w przypadku Polski. Jeśli chodzi o osoby starsze powyżej 65 roku życia, to odnotowalibyśmy wzrost z 19% do 22%; w przypadku Polski z 12% do 15%³².

Trudno w tej sytuacji nie uznawać wydatków na zabezpieczenie społeczne za zasadne. Nie znaczy to jednak, że nie należy pracować nad reformą polskiego systemu zabezpieczenia społecznego. W dyskusji nad kształtem tej reformy bliskie są mi rekomendacje zaprezentowane przez fundację Amicus Europae:

- 1) traktowanie przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu jako priorytetu polityki publicznej,
- 2) traktowanie walki z ubóstwem i wykluczeniem nie jako domeny pomocy społecznej, ale zintegrowanej polityki społecznej,
- 3) traktowanie wydatków na politykę społeczną nie jako kosztu, ale prorozwojowej inwestycji,
- 4) zmiana alokacji nakładów na zabezpieczenie społeczne, zamiast szukania oszczędności w sferze socjalnej,
- 5) przeznaczenie większych środków publicznych na świadczenia usługowe i rzeczowe (*benefits in kind*),
- 6) przeznaczenie większych środków publicznych na politykę, której beneficjentami będą dzieci i rodziny z dziećmi³³.

Warto również podnieść postulat ratyfikowania przez Polskę podpisanych już przez nią dokumentów. Są to: Zrewidowana Europejska Karta Społeczna i Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych. Pierwszy z tych dokumentów został podpisany 25 października 2005 roku, drugi – 13 grudnia 2006. Do dnia dzisiejszego nie zostały ratyfikowane przez Polskę³⁴.

³² GUS, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej...*

³³ R. Bakalarczyk, *Bieda i wykluczenie społeczne...*, s. 31.

³⁴ Do marca 2011 r.

Literatura przedmiotu

- Able-Smith B., Townsend P., *The Poor and the Poorest*, London 1965.
- Akers R.L., *Criminological Theories. Introduction, Evaluation and Application*, 3rd ed., Roxbury Publication Company, Los Angeles 2000.
- Alkire S., Foster J., *Understandings and Misunderstanding of Multidimensional Poverty Measurement*, „Oxford Poverty & Human Development Initiative (PHI), Working Paper”, No. 43, University of Oxford 2011.
- Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Anioł W., *Europejska polityka społeczna. Implikacje dla Polski*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003.
- Atkinson A.B., Cantillon B., Marlier E., Nolan B., *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, Oxford–New York 2002.
- Atkinson A.B., Marlier E., Nolan B., *Indicators and Targets for Social Inclusion in the European Union*, „Journal of Common Market Studies”, No. 1, s. 47–75.
- Auleytner J., *Polityka społeczna czyli ujarzmianie chaosu socjalnego*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2002.
- Auleytner J., *Polska polityka społeczna. Ciągłość i zmiana*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2004.
- Bakalarczyk R., *Bieda i wykluczenia społeczne. Raport Fundacji Amicis Europae*, Warszawa 2011.
- Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Narodowy Instytut Audiowizualny, Warszawa 2011.
- Bauman Z., *Nowy nieład światowy*, „Polityka”, 18 grudnia 2010.
- Bauman Z., *Płynne życie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.
- Bauman Z., *Praca, konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.
- Bauman Z., Tester K., *O pożyczkach z wątpliwości. Rozmowa z Zygmuntem Baumanem*, Sic!, Warszawa 2003.
- Bauman Z., *Zbędni, niechciani, odrzuceni – czyli o biednych w zamożnym świecie*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998.

- Bauman Z., *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
- Bauman Z., *Żyjąc w czasie pożyczonym*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010.
- Bazyłow L., *Historia Rosji*, t. II, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
- Beck U., *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Beveridge J., *Beveridge and His Plan*, Holder and Staughton, London 1954.
- Bibliografie Głównej Biblioteki Pracy i Zabezpieczenia Społecznego, *Ubóstwo 1990–1995*, Warszawa 1995.
- Bibliografie Głównej Biblioteki Pracy i Zabezpieczenia Społecznego, *Ubóstwo 1996–1997*, Warszawa 1998.
- Biedni o sobie i swoim życiu, red. E. Tarkowska, W. Warzywoda-Kruszyńska, K. Wódz, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice–Warszawa 2003.
- Błędowski P., Iwanicz-Drozdowska M., *Wykluczenia finansowe w Polsce i możliwości przeciwdziałania*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 2.
- Bobrzyński M., *Dzieje Polski*, wyd. czwarte uzupełnione, t. II, Nakładem Gebethnera i Wolfa, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Paryż–Poznań–Wilno–Zakopane 1927.
- Bojanowski M., Popiołek A., *Ile zarabia Polak? I dlaczego tak mało*, „Gazeta Wyborcza”, nr 171, 25 lipca 2011.
- Bonger W., *Criminality and Economic Condition* (abridged and with Introduction by A.T. Turk), Indiana University Press, Bloomington 1969.
- Borutka T., Mazur J., Zwoliński A., *Katolicka nauka społeczna*, Paulinianum, Częstochowa–Jasna Góra 1999.
- Bottoms A., *Disorder, Order and Control Signs*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60.
- Bourdieu P. et al., *La misere du monde*, Editions du Seul, Paris 1998.
- Bourdieu P., Wacquant L.J.D., *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa 2001.
- Brooks-Gunn J., Duncan G.J., Klebanov P.K., Sealander N., *Do Neighborhoods Influence Child and Adolescent Development?*, „American Journal of Sociology” 1999, Issue 1 (49–55), s. 353–395.
- Bugaj R. i inni, *Polska po przejściach. Barometr społeczno-ekonomiczny 2002–2003*, Stowarzyszenie Studiów i Inicjatyw Społecznych, Warszawa 2003.
- Búrca G. de, Witte B. de, *Social Rights in Europe*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- CBOS, *Pracujący biedni*, BS/182/2008.
- Chałubiński M., Rychliński Stanisław, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Charkiewicz E., *Kobiety i wykluczenie społeczne – widzialna ręka neoliberalnego państwa*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce. Polski Raport Social Watch 2010*, red. R. Szarfenberg, Warszawa 2011.

- Child Poverty and Wellbeing in the EU: Current Status and Way Forward*, European Commission Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Luxembourg 2008.
- Cohen A.K., *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, The Free Press, New York 1955.
- Collier R.B., Collier D., *Shaping the Political Arena. Critical Juncture, the Labor Movement and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton University, Princeton 1991.
- Confronting Poverty: Prescription for Change*, eds. S.H. Danziger, G.D. Sandefur, D.H. Weinberg, Russell Sage Foundation, New York 1994.
- Cudze problemy, czyli ważność tego, co nieważne*, red. M. Czyżewski, K. Dunin, A. Piotrowski, OBS, Warszawa 1991.
- Czapiński J. i inni, *Diagnoza społeczna* (za lata 2003, 2005, 2007), GUS, Warszawa.
- Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1995.
- Deklaracja fundamentalnych zasad i praw pracy i mechanizmów jej przestrzegania*, ILO 1998.
- Demko G.J., Regulaska J., *Socialism and Its Impact on Urban Processes and the City*, „Urban Geography” 1987, No. 8, s. 289–292.
- Dennie G., *The American Class Structure*, Wadsworth Publishing, New York 1998.
- Divided cities. New York & London in the Contemporary World*, eds. S.S. Fainstein, I. Gordon, M. Harloe, Blackwell Publishers, Cambridge 1992.
- Domański H., *O nierównościach społecznych i demokracji w Polsce*, „Res Humana”, Supplement, 2011, nr 3 (112).
- Domański H., Rychard A., Śpiewak P., *Polska jedna czy wiele?*, Troi, Warszawa 2005.
- Einstadter W.J., Henry S., *Criminological Theory*, 2nd ed., Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Langham–Boulder–New York–Toronto–Oxford 2006.
- Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Jedność, Katowice 2001.
- Encyklopedia. Świat i Polska 2007*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- English-Polish Dictionary*, eds. K. Bulas, F.J. Whitfield, Vol. I, The Kościuszko Foundation, New York 1975.
- Esping-Andersen G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1998.
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączaniu społecznemu*, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf.
- Europe and Latin America – Looping at Each Other?*, ed. R. Stemplowski, Polish Institute of International Affairs, Warszawa 2011.

- European Commission, *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2010*, SEC, Brussels 2010.
- European Commission, *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2009*, Luxembourg 2009.
- European Commission, *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion*, COM (2005) 14, Brussels 2005.
- European Committee of Social Rights, *European Social Charter (revised). Conclusions 2003*, Vol. 1, s. 214 (Francja), s. 335 (Włochy); *Conclusions 2003*, Vol. 2, s. 548 (Słowenia); s. 644 (Szwecja); *Conclusions 2009*, Vol. 1, s. 141 (Belgia), s. 278 i nast. (Finlandia), s. 328–329 (Francja), s. 389 i nast. (Irlandia); *Conclusions 2009*, Vol. 2, s. 593–594 (Holandia), s. 628–629 (Norwegia), s. 674 i nast. (Portugalia), s. 745 i nast. (Słowenia).
- European Social Charter. Collected text (5th edition)*, Council of Europe, Strasbourg 2005.
- Europejska Karta Społeczna (zrewidowana)*, Secretariat of the European Social Charter, Council of Europe, Strasbourg 1997.
- Eurostat, *Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union*, European Commission, Luxembourg 2010.
- Eurostat, *The Social Situation in the European Union 2008*, European Commission, Luxembourg 2009.
- Falkowska M., *Społeczne definicja biedy, jej zasięg i przyczyny*, CBOS, Warszawa 2007.
- Family Encyclopedia of American History*, The Reader's Digest Association, Pleasantville 1975.
- Firlit-Fesnak G., Szyłko-Skoczny M., *Polityka społeczna. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Frąckiewicz L., *Sfery niedostatku*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1983.
- Frysztański K., *Socjalna Ameryka. O obszarze pomocy społecznej i pracy socjalnej w Stanach Zjednoczonych*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2005.
- Frysztański K., *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Gans H.J., *More Equality*, Panteon Books, New York 1973.
- Gans H.J., *The War Against the Poor. The Underclass and Antipoverty Policy*, New York Basic Books, New York 1995.
- General Social Surveys 1972–2002, Cumulative Codebook*, National Opinion Research Center, Chicago 2003.
- Geremek B., *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Czytelnik, Warszawa 1989.
- Giddens A., *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999.

- Gilliat S., *How the Poor Adapt to Poverty in Capitalism*, Edwin Mellen Press, New York 2001.
- Gilroy P., *A Response*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60, Issue 1 (33–38).
- Główny Urząd Statystyczny, *Dochody i warunki życia ludności Polski*. Raport z badań EU-SILC 2009, Warszawa 2011.
- Główny Urząd Statystyczny, *Popyt na pracę w 2009*.
- Główny Urząd Statystyczny, *Strefa ubóstwa w Polsce (w świetle badań gospodarstw domowych 1997)*, GUS, Warszawa 1998.
- Główny Urząd Statystyczny, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia – EU-SILC 2008*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbdr/gus/PUBL_wz_Ubostwo_w_PL_na_tle_UE_EU-SIC_2008.pdf.
- Główny Urząd Statystyczny, *Ubóstwo w Polsce w 2010 r.*, Warszawa 2011.
- Główny Urząd Statystyczny, *Ubóstwo w Polsce. Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_ubostwo_w_polsce-broszura.pdf.
- Główny Urząd Statystyczny, *Warunki życia*, GUS, Warszawa 2006.
- Główny Urząd Statystyczny, *Zasięg ubóstwa materialnego w 2005 roku*, http://www.stat.gov.pl/cps/red/xbcr/gus/PUBL_zasięg_ubostwa_2005.pdf.
- Golinowska S., *Europejski model socjalny i otwarta koordynacja polityki społecznej*, „Polityka Społeczna” 2002, nr 11–12.
- Golinowska S., *Brytyjskie, europejskie i globalne badania nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym*, [w:] S. Golinowska i inni, *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego...*, op. cit., Warszawa 2008.
- Golinowska S., *O spójności, kapitale społecznym oraz europejskiej i polskiej polityce spójności*, „Polityka Społeczna” 2011, nr 5–6.
- Golinowska S., *Polityka wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego w Polsce minionym dwudziestoleciu*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 9.
- Golinowska S., *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, IPiSS, Warszawa 1996.
- Golinowska S., *Stan i perspektywy rozwoju społecznego kraju. Spójność społeczna: aktywność – solidarność – wsparcie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011.
- Golinowska S., *Wykluczenia społeczne*, [w:] S. Golinowska, Z. Morecka, M. Styrce, E. Cukrowska, J. Cukrowski, *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcje. Wyniki. Propozycje. Polska, Europa, Świat*, oprac. PBZ, IPiSS, Warszawa 2008.
- Gregg P., *The Welfare State*, George G. Harrper & Co. Ltd., London–Toronto–Wellington–Sydney 1967.
- Ellen I.G., Turner M.A., *Do Neighborhoods Matter and Why?*, [w:] *Choosing a Better Life? Evaluation the Moving to Opportunity Social Experiment*, eds. J. Goering, J.D. Feins, Urbana Institute, Washington 2003, s. 313–338.

- Gutierrez G., *Teologia wyzwolenia. Historia, polityka i zbawienie*, PAX, Warszawa 1976.
- Hagen F.E., *Introduction to Criminology*, Sage Paul, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2011.
- Hall M.P., *Social Services of Modern England*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1965.
- Halpern D., *Social Capital*, Polity Press, Cambridge 2005.
- Handler J.F., Hasenfeld Y., *Blame Welfare, Ignore Poverty and Inequality*, Cambridge University Press, New York 2007.
- Heilbroner R.L., *Przedmowa*, [w:] J. Rifkin, *Koniec pracy: schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postronkowej*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2001.
- Hermet G., *Przemiany populizmu*, [w:] *Populizm w Europie. Defekty i przemiany demokracji?*, red. J.M. De Waele, A. Paczeński, Oficyna Naukowa, Warszawa 2010.
- Hirszowicz M., Neyman E., *Nowa bieda w świecie obfitości*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, nr 2.
- History of Criminology*, ed. P. Rock, Dartmouth, Aldershot, Brookfield, Singapore–Sydney 1994.
- Hout M., *More Universalism, Less Structure Mobility: The American Social Structure in the 1980s*, „American Journal of Sociology”, May 1998, Vol. 95, No. 6.
- International Handbook of Criminology*, eds. S.G. Shoham, P. Knepper, M. Kett, CRS Press, Boca Raton, London–New York 2010.
- Jackson B., *Equality and the British Left. A study in progressive political thought, 1900–64*, Manchester University Press, Manchester 2007.
- Jahoda M., Lazarsfeld P.F., Zeisel H., *Bezrobotni Marienthalu*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2007.
- Jan Paweł II, *Do robotników w Sao Paulo*, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 2, Rzym–Lublin 1987.
- Jan Paweł II, encyklika *Centessimus annus*, 1991.
- Jan Paweł II, encyklika *Laborem exercens*, 1981.
- Jan Paweł II, encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 1987.
- Jan Paweł II, *Ewangelia pracy*, „L'Osservatore Romano” 1981, nr 3/15, 2.
- Jan Paweł II, *Ogłoszenie do wszystkich robotników Ameryki Środkowej*, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 2, Rzym–Lublin 1987.
- Jankowski B., *Łódzkie enklawy biedy – 10 lat później*, „Praca Socjalna”, numer specjalny, lipiec–sierpień 2010.
- Jarosław M., *Ubóstwo*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.
- Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, red. A. Kojder, Wydawnictwo WAM i Komitet Socjologii PAN, Kraków 2007.

- Jencks Ch., Mayer S.E., *The Social Consequences of Growing Up in a Poor Neighborhood*, [w:] *Inner-City Poverty in the United States*, eds. E. Lynn Jr., M. G.H. McGeary, National Academy, Washington 1990.
- Jones S., *Criminology*, 3rd ed., Oxford University Press 2006.
- Judt T., *Żle ma się kraj. Rozprawa o naszych współczesnych bolączkach*, tłum. P. Lipszyc, Wyd. Czarne, Wołowiec 2011.
- Kapuściński R., *Dalem głos ubogim. Rozmowa z młodzieżą*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*.
- Katechizm Kościoła katolickiego*, Pallotinum, Częstochowa 1994.
- Każmierczak T., *Upośledzenie społeczne*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Kłosowska A., *Bourdieu Pierre*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Oficyna Naukowa, Warszawa 1998.
- Koch M., *Roads to Post-Fordism. Labour Markets and Social Structures in Europe*, Ashgate Publishing Company, 2008.
- Kongregacja ds. Doktryny Wiary, *Libertatis conscientia*, Rzym 1986.
- Kongregacja ds. Doktryny Wiary, *Libertatis nuntius*, Rzym 1984.
- Kośbiarz K., *PUP: pracy udawane poszukiwanie*, „Polityka”, 8 czerwca 2011, nr 24.
- Kowalik T., *System gospodarczy*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Kubiak H., *Przyczynek do sporu o pole semantyczne nazw ‘równość’ i ‘równouprawnienie’*, [w:] *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej*, red. L. Mitrus, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Kubiak S.M., *Atypowe zatrudnienie. Standardy Unii Europejskiej i ich implementacja w wybranych krajach*, rozdz. 2: *Czy zmierzchn funkcji ochronnych prawa pracy?*, niepublikowana rozprawa doktorska, obroniona w r. 2004 na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Promotor: prof. dr hab. Andrzej M. Świątkowski.
- Kucharska-Stasiak E., *Sytuacja mieszkaniowa Łodzi na tle innych miast*, „Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum” 2008, nr 7 (2).
- Kula M., *Historia Brazylii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Łódź 1987.
- Lewis O., *Nagie życie*, PIW, Warszawa 1976.
- Lister R., *Bieda, Sic!*, Warszawa 2007.
- Lundberg U., Amark K., *Rozwój państwa socjalnego w Szwecji w XX w.*, [w:] *Państwo socjalne w Europie. Historia – Rozwój – Perspektywy*, red. K. Kraus, Th. Geisen, K. Piątek, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005.
- Lupton R. (2008), *‘Neighbourhood Effects’: Can We Measure Them and Does it Matter?*, „Case Paper” No. 73, Centre for Analysis of Social Exclusion, LSE, London.

- Lynch M.J., Groves W.B., *A Primer in Radical Criminology*, Harrow and Heston, New York 1986.
- Łukaszewicz D., *Rola i niedola*, „Polityka” 2011, nr 26.
- Macionis J.J., *Sociology*, tenth edition, Pearson, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 2005.
- Makarewicz J., *Źródła przestępczości*, Lwów 1912.
- Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1983.
- Maris R.W., *Social Problems*, The Dorsey Press, Chicago 1988.
- Markowski D., *Struktura klasowo-warstwowa*, [w:] *Socjologia w Polsce*, red. Z. Krawczyk, K.Z. Sowa, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998.
- Markowski R., *Co poradzić Arabom?*, „Polityka”, 14 czerwca 2011, nr 24.
- Marshall T.H., *Right to Welfare and Other Essays*, London 1981.
- Mazur J., *Etapy rozwoju myśli społecznej Kościoła*, [w:] T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, *Katolicka nauka społeczna*, Paulinianum, Częstochowa–Jasna Góra 1999.
- Merton R.K., *Social Structure and Anomie*, „American Sociological Review” 1938, No. 3.
- Michalski W., *Socjaldemokratyczna Partia Niemiec*, [w:] *Partie socjaldemokratyczne Europy. Zarys encyklopedyczny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1982.
- Mikkola M., *Social Human Rights in Europe*, Karelactio Legisactio Ltd, Helsinki 2010.
- Mill J.S., *O wolności*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- Mill J.S., *Rozważania o rządzie przedstawicielskim*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1995.
- Morecka Z., Styrc M., *Przegląd i analiza wyników badań nad przyczynami, zakres, korelatami i konsekwencjami ubóstwa w Polsce*, [w:] S. Golinowska, Z. Morecka, M. Styrc, E. Cukrowska, J. Cukrowski, *Od ubóstw do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcje. Wyniki. Polska, Europa i świat*, IPiSS, Warszawa 2008.
- Morrison S.E., Commager H.S. Leuchtenburg W.E., *The Growth of the American Republic*, Oxford University Press, London–Toronto 1969.
- Mueller G.O.W., *Crime and Economy: Challenge to the United Nations*, [w:] *Criminal Justice in Asia. The Quest for an Integrated Approach*, UNAFEI, 1982.
- Murray Ch., *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*, The AEI Press, Washington 2006.
- Myrdal G., *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*, Harper & Row Publishers, New York and Evanston 1962.
- Niessen J., *Diversity and Cohesion: New Challenges for the Integration of Immigrants and Minorities*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2000.
- NORC. General Social Survey 1972–2002. Cumulative Codebook. National Opinion Research Centre, Chicago 2003.

- Pacewicz P., *Równe jest lepsze*, „Gazeta Wyborcza”, 2 kwietnia 2011.
- Palska H., *Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce końca lat dziewięćdziesiątych*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2002.
- Pamiętniki bezrobotnych*, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1933.
- Pamiętniki bezrobotnych*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2003–2008.
- Panek T., *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- Platon, *Państwo*, tłum. W. Witwicki, Wydawnictwo Akme, Warszawa 1991.
- Pocket World in Figures 2002 Edition*, „The Economist” in Association with Profile Books, ITD., London 2002; wyd. pol. Studio Emka Ltd, Warszawa 2002.
- Polish-English Dictionary*, eds. K. Bulas, L.L. Thomas, F.J. Whitfield, Vol. II, The Kościuszko Foundation, New York 1973.
- Polska. Ale jaka?*, red. M. Jarosz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Potoczna M., Warzywoda-Kruszyńska W., *Kobiety z łódzkich enklaw biedy. Bieda w cyklu życia i międzypokoleniowym przekazie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Poverty: Opposing Viewpoints*, ed. K. Balkin, Greenhaven Press, Farmington Hills 2004.
- Praca Polska 2010*, Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 2010.
- Presidency Conclusions. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000*, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm.
- Quinney R., *Criminology. Analysis and Critique of Crime in America*, Little, Brown and Company, New York 1975.
- Rakowski T., *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk 2009.
- Ravallion M., *Poverty Lines across the World*, Policy Research Working Paper 5284, The World Bank, Washington 2010.
- Recent Developments in Criminological Theory*, eds. S. Henry, S.A. Lukas, Ashgate Publishers, Ltd., 2009.
- Rector R., *America Has the World's Richest Poor People*, „Wall Street Journal”, Sept. 24, 1998.
- Rifkin J., *Koniec pracy: schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrynkowej*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2001.
- Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Muzeum Sztuki, Łódź 2011.
- Rowntree B.S., *Poverty. A Study of Town Life*, Macmillan, London 1901.
- Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Ureus, Kraków 1997.
- Sachs J.D., *Common Wealth: Economics for a Crowded Planet*, Penguin Group, Penguin Books, New York 2008.
- Sachs J.D., *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Penguin Group, Penguin Books, New York 2006.

- Sampson R.J., *Disparity and Diversity in Contemporary City: Social (Dis)order Revisited*, „British Journal of Sociology”, Vol. 60, Issue 1 (1–31), <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/122261218/PDFSTART>.
- Sampson R.J., Squires G.D., Zhou M., *How Neighborhood Matter: The Value of Investing at the Local Level*, American Sociological Association, Washington 2001.
- Sampson R.J., *Transcending Tradition: New Directions in Community Research, Chicago Style*, „Criminology” 2002, No. 40.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Saustowicz, P., *Otwarta metoda koordynacji jako instrument walki z wykluczeniem społecznym*, „Polityka Społeczna” 2009, nr 4.
- Schaffer M., *American dreamers*, „U.S. News & World Report” 2002, Vol. 133, No. 8.
- Scharf T., *Polityka społeczna Wielkiej Brytanii: od ustawy o ubogich do ‘trzeciej drogi’*, [w:] *Państwo socjalne w Europie. Historia – Rozwój – Perspektywy*, red. K. Kraus, Th. Geisen, K. Piątek, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005.
- Sen A., *Czy Indie dogonią Chiny?*, „Gazeta Wyborcza”, 4–5 czerwiec 2011 (przedruk z „The New York Review Books”, 12 maja 2011).
- Sen A., *Poverty: An Ordinary Approach to Measurment*, „Econometrica” 1976, No. 44 (2), s. 219–231.
- Sen A., *Rozwój i wolność*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Shaw C.R., McKay H.D., *Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of Rates of Delinquency in Relation to differential Characteristics of Local Community in American Cities*, Chicago University Press, Chicago–London 1942.
- Shipliter D.K., *The Working Poor: Invisible in America*, Vintage Books, New York 2005.
- Siciński A., *Wstęp. Założenia ogólne badań stylu życia*, [w:] *Problemy teoretyczne i metodologiczne badań nad stylem życia*, red. A. Siciński, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 1980.
- Skrzeszewski C., *Katolicka nauka społeczna*, ODiSS, Warszawa 1985.
- Skuza Z., *Nie wolno dopuszczać do koncentracji biedy!*, „Problemy Społeczne”, maj–czerwiec 2011.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I, II, III, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978–1979–1981.
- Smith D., *Geography and Social Justice*, Blackwell Publishers, 1994.
- Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*.
- Sowa J., *Prekariat – proletariatus epoki globalizacji*, [w:] *Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Muzeum Sztuki, Łódź 2011, s. 100–131.
- Sowa J., *Prekariat – globalny proletariatus w epoce pracy niematerialnej*, [w:] *Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Łódź 2010, s. 100–131.
- Sprawozdanie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej z realizacji programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania za rok 2010 (projekt*

- z 9 maja 2011)”, <http://www.mpips.gov.pl/bip/projekty-aktow-prawnych/projekt-programow-i-inne/uchwala-rady-ministrow-w-sprawie-przyjecia-rocznego-sprawozdania-zrealizacji-programu-wieloletniego-pomocy-panstwa-w-zakresie-dozywiania-za-rak-2010-projekt-z-9-maja-2011-r>.
- Stanaszek A., *Nędzni „zbędni” – czyli o ewolucji postaw wobec ubóstwa i ubogiego*, „Kultura i Historia”, nr 11.
- Standler R.B., *History of At-Will Employment Law in the USA*, <http://www.rbs.2.com/atwill.htm>.
- Stare i nowe struktury społeczne w Polsce*, red. I. Machaj, J. Styka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1964.
- Stasiński M., *Brazylia chce pokonać nędzę*, „Gazeta Wyborcza”, 8–9 stycznia 2011.
- Strategia Lizbońska*, UE 2000.
- Strategia zatrudniania*, OECD 1994.
- Summner C.W., *Employment At Will in the United States. The Divine Right of Employers*, 3U, Pa., Lab. & Empl., I.65 (2000).
- Sutherland E.H., *White Collar Crime*, Dryden, New York 1949.
- Sutherland E.H., *White Collar Criminology*, „American Sociological Review”, 1940.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Szarfenberg R., *Ubóstwo, wykluczenie, nierówność, dyskryminacja – problemy wymagające rozwiązań*, <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/SWdodatek.pdf>.
- Szczepańska J., *Opinie na temat zasięgu biedy w Polsce*, CBOS, Warszawa 2007.
- Szczepański J., *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002.
- Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany. Społeczny koszt transformacji*, ISP PAN, Warszawa 2000.
- Świat w liczbach 2002*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2002.
- Świątkiewicz W., *Uczestnictwo w kulturze*, [w:] *Encyklopedia socjologii*. Suplement, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Świątkowski A.M., *Amerykański dylemat równouprawnienia*, PWN, Warszawa 1989.
- Świątkowski A.M., *Charter of Social Rights of the Council of Europe. Studies in Employment and Social Policy*, Kluwer Law International, 2007.
- Świątkowski A.M., *Europejska przestrzeń społeczna*, [w:] K. Gorlach, M. Niezgodą, Z. Serega, *Władza, naród, tożsamość. Studia dedykowane Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Świątkowski A.M., *Karta Praw Społecznych Rady Europy*, C.H. Beck, Warszawa 2006.
- Świątkowski A.M., *Liberte, Egalite i Fraternite jako idee przewodnie wykorzystane przez Radę Europy w procesach tworzenia i stosowania standardów między-*

- narodowych w zakresie praw społecznych*, [w:] H. Machińska, *60 lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009.
- Świątkowski A.M., *Ochrona praw człowieka w świetle przepisów prawa pracy i zabezpieczenia społecznego*, [w:] „Każdy ma prawo do...”. *Referaty i wystąpienia zgłoszone na XVII Zjazd Katedr/Zakładów Prawa Pracy i Zabezpieczenia Społecznego, Kraków 7–9 maja 2009*, red. A.M. Świątkowski, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Świątkowski A.M., *The European Committee of Social Rights*, [w:] *Protecting Labour Rights as Human Rights: Present and Future of International Supervision*, International Labour Office, Geneva 2007.
- Świątkowski A.M., *Zrewidowana Europejska Karta Społeczna – perspektywy ratyfikacji*, „Monitor Prawa Pracy” 2006, nr 2.
- Tanner M.D., *The Poverty of Welfare: Helping Others in Civil Society*, Cato Institute, Washington 2003.
- Tarkowska E., *Dziedziczenie biedy i wychodzenie z biedy w rodzinach byłych pracowników PGR-ów*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenia społeczne młodzieży*, red. E. Tarkowska, IPiSS, Warszawa 2007.
- Tarkowska E., *Style życia biednych rodzin w przeszłości i w teraźniejszości: charakterystyka badania*, [w:] *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, red. E. Tarkowska, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2000.
- Tarkowska E., *Ubóstwo dzieci w Polsce*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenia społeczne w Polsce. Polski Raport Social Watch 2010*, red. R. Szarffenberg, Warszawa 2011.
- Tarkowska E., *Życie bez pracy*, [w:] *Solidarność; wydarzenie, konsekwencja, pamięć*, red. A. Sulek, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2006.
- The American Heritage of The English Language*, ed. W. Morris, Houghton Mifflin Company, Boston–Dallas–Geneva–Hopewell–Palo Alto 1979.
- The Crime Drop in America*, eds. A. Blumstein, J. Wallman, Cambridge University Press, 2000.
- The New Encyclopedia Britanica*, Vol. 12, Encyclopedia Britanica, Inc., Chicago 199.
- The Oxford Handbook of Criminology*, 2nd ed., eds. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner, Oxford University Press, 1997.
- The World Bank, *Can Targeted Assistance Help the Very Poor? From Evidence to Policy*, Note Series 2011, No. 7, Human Development Network 2011.
- The World Bank, *The MDGs after the Crisis*, Global Monitoring Report 2010, Washington 2010.
- The World Bank, *World Development Report 2001/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, New York 2001.
- Toffler A., *Zmiana władzy*, Zys i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003.
- Townsend P., *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Living Standards*, Allen Lane and Penguin Books, London 1979.

- U.S. Census Bureau, *Census 2000 PHC-T-15, General Demographic Characteristics*, <http://www.census.gov/population/www/cen2000/phc-t15.html>.
- U.S. Census Bureau, Current Population Survey. Detailed Poverty Tables: 2001. Tables 1, 10, 16a, 20, <http://ferret.bls.census.gov/macro/032002/pov/toc.htm>.
- U.S. Department of Labor. Bureau of Labor Statistics. Tables from *Employment and Earnings*, <http://www.bls.gov/cps/#annual>.
- Ubóstwo relatywne w Polsce latach 1998–2008, „Polityka Społeczna” 2010, nr 5–6.
- Uchiyama A., *A Study on Factors of Delinquency Among Primary School Children*, Report of the National Research Institute on Police Science, 1979, No. 20.
- UN, *The Millenium Development Goals. Report 2007*, New York 2007.
- UN, *The Millenium Development Goals. Report 2010*, New York 2010.
- Unger L., *Pieśń ku chale Mao*, „Gazeta Wyborcza”, 8 sierpnia 2011.
- United Nations Development Programme, *Human Development Report 2003*, Oxford University Press, New York 2003.
- Vandamme F., *The Revision of the European Social Charter*, „International Labour Review” 1994, No. 133.
- Vold G.B., Bernard T.J., *Theoretical Criminology*, 3rd ed., Oxford University Press, New York–Oxford 1986.
- Wacquant L., *Ghettos and Anti-Ghettos: The Anatomy of New Urban Poverty*, „Thesis Eleven” 2008, Vol. 94, s. 113–118.
- Wacquant L., *Relocating Gentrification: The Working Class Science and the State in Recent Urban Research*, „International Journal of Urban and Regional Research” 2008, Vol. 32.1, s. 198–205.
- Wacquant L., *Urban Outcasts*, Polity Press, Malden 2008.
- Wacquant L., *Panishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, A John Hope Franklin Center Book, 2009.
- Warzywoda-Kruszyńska W., *(Żyć) Na marginesie wielkiego miasta*, IS UŁ, Łódź 1999, 2001.
- Warzywoda-Kruszyńska W., „Oswajanie”, *biedy w trzech pokoleniach łodzian*, [w:] *Polska, gospodarka, Społeczeństwo. Studia i szkice socjologiczne dedykowane profesor Jolancie Kulpińskiej*, red. K. Doktor, K. Konecki, W. Warzywoda-Kruszyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003, s. 153–165.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., *Wielkomięjska bieda w okresie transformacji (zasilkobiorcy pomocy społecznej)*, IS UŁ, Łódź 1996.
- Warzywoda-Kruszyńska W., *Tacy sami a sciana między nami*, „Gazeta Wyborcza”, 9 wrzesień 2010 r., <http://wyborcza.pl/1.76842.8349260.Bieda-sie-poglembia-Tacy-sami-a-sciana-miedzy-nami.html?as=3&startsz=x>.
- Weitzman L.J., *The Economic Consequence of Divorce Are Still Unequal*, „American Sociological Review”, June 1966, Vol. 61, No. 3.

- Welfare: A Documentary History of U. S. Policy and Politics*, eds. G. Mink, R. Solinger, New York University Press, New York 2003.
- Whybrow P.C., *American mania. Ciągłe więcej, ale nigdy dość*, Wydawnictwo ter-Media, Poznań 2006.
- Widacki J., *The Spots on the Rising Sun. Essays on Japanese Crime and Punishment*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1998.
- Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 17, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2003.
- Wikström P.-O., *Question of Perception and Reality*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60, Issue 1 (56–63).
- Wiles P., *Disadvantage, Disorder and Diversity*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60, Issue 1 (75–81).
- Wilson J.Q., Kelling G.L., *Broken Windows: The Police and Neighbourhood Safety*, <http://www.manhattan-institute.org/pdf/-atlantic-monthly-broken-windows.pdf>.
- Woodward G.C., *Korupcja dyskursu politycznego; jej cztery odmiany*, [w:] *Władza i społeczeństwo*, t. 2, wybór i oprac. J. Szczupaczyński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1998.
- Wódz K., Łęcki K., *Nowe i stare ubóstwo na Górnym Śląsku (Ubóstwo w rejonie pogranicza kulturowego)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 2.
- Wójcik P., *Z rodowodu socjalistycznej polityki społecznej. Koncepcje i poglądy Stanisława Rychlińskiego*, KiW, Warszawa 1976.
- Wóycicka I., *Wydatki socjalne w latach 2000–2020*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 2003.
- Wrzeński J., *Wiedza prowadząca do działania*, „Kultura i Społeczeństwo” 2010, nr 3.
- Wyjaśnienia Dotyczące Karty Prawa Podstawowych (2007/C 303/02)*, Dz.U., 2009, Nr 203, poz. 1569.
- Zagórski K., Gorzelak G., Jałowicki B., *Zróżnicowania warunków życia. Polskie rodziny i społeczności lokalne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Zawadzki B., Lazarsfeld P., *Psychologiczne konsekwencje bezrobocia*, „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 2.
- Ziegmayer V., *Państwo socjalne w Niemczech: zmiana systemu?*, [w:] *Państwa socjalne w Europie. Historia – Rozwój – Perspektywy*, red. K. Kraus, T. Geisen, K. Piątek, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005.
- Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, red. E. Tarkowska, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2000.
- Žižek S., *Od tragedii do farsy*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2011.
- Żukowski M., *Unijna strategia integracji społecznej*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 9.

- Żukowski M., *Wpływ Unii Europejskiej na politykę społeczną państw członkowskich*, [w:] *Polityka społeczna w procesie integracji europejskiej. Przegląd problemów*, red. A. Rączaszek, W. Koczur, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2009.
- Życie po zmianie. Warunki życia i satysfakcje Polaków*, red. K. Zagórski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Życ i pracować w enklawie biedy*, red. W. Warzywoda-Kruszyńska, IS UŁ, Łódź 1998, 2001.

Netografia

- <http://www.stat.gov.pl/opracowania.zbiorcze/mały..rocznik..sat/2006/index.htm>.
- <http://2010againstopoverty.europa.eu>.
- <http://pl.Wikipedia.org/Wiki/GustavoGuti%C3%A9rez>.
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Minimum_egzystencji.
- <http://quickfacts.census.gov/qfd/index.html>.
- <http://www.2010againstopoverty.eu>.
- <http://www.bea.doc.gov>.
- www.przeciw-ubóstwu.brpo.